

Stöd vid hantering av fornlämningar i ärenden om återvätning av utdikad våtmark enligt 2 kap. kulturmiljölagen (1988:950)

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön, ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Enskilda så väl som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön, 1 kap. 1 § kulturmiljölagen (1988:950) (nedan KML).

Människor har i årtusenden bedrivit verksamhet och genomfört aktiviteter i anslutning till vatten: havsvikar, sjöar, våtmarker och vattendrag. Bevarandeförhållandena i många våtmarker är exceptionella och de har ofta en mycket stor arkeologisk potential. Även i en dränerad våtmark kan lämningar och fornlämningar finnas bevarande.

Vid återvätning av dränerade våtmarker ställs kulturmiljöförvaltningen inför delvis nya situationer och frågor. Hur ska kulturmiljölagens intentioner kunna efterlevas i arbetet med återvätning och restaurering av våtmarker? Kan återvätning skada en fornlämning? Innebär återvätning övertäckning av fornlämning och när är det aktuellt med en arkeologisk utredning eller arkeologisk undersökning? Hur hanteras fornlämningars fornlämningsområden i dessa miljöer?

Återvätningsprojekt inkommer ofta till länsstyrelsen som anmälnings- eller tillståndsärenden enligt miljöbalken. Men insatser för att återväta ett område kan även behöva tillstånd enligt kulturmiljölagen. Syftet med detta stöddokument är att öka kunskapen om regelverket vid handläggning av återvätningsprojekt enligt kulturmiljölagen. Dokumentet ska även fungera som ett stöd för den interna dialogen inom länsstyrelsen om återvätning och fornlämningar.

Fornlämningar i våtmark och dränerad torvmark

Kvarnar, fiskeanläggningar, bryggor, kavelbroar och offerplatser är några exempel på lämningar¹ efter sysslor och aktiviteter som utförts i blöta miljöer. I många fall kan lämningar, eller delar av dem, finnas bevarade även efter att vattnet diktats ut och marken börjat användas för exempelvis odling eller skogsbruk. Om de lämningar som finns kvar

¹ Med lämningar avses bevarade anläggningar, strukturer och andra spår av människors verksamhet ovan och under jord, på land eller i vatten., 1 kap. Fornlämningsbegreppet. Riksantikvarieämbetets allmänna råd om fornlämningar. KRFS 2022:3

uppfyller rekvisiten för fornlämningar, 2 kap. 1 § och 1a § KML är de skyddade som fornlämningar.²

Enligt kulturmiljölagen ska den som planerar eller utför ett arbete se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.³ Det är förbjudet att utan tillstånd, rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning.⁴ Den som vill täcka över eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning ska ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen.⁵ Återvätning kan exempelvis innebära att en fornlämning övertäcks med vatten. Att avgöra om övertäckning med vatten riskerar att skada fornlämningen eller om övertäckningen kan vara ett skydd för fornlämningen är en fråga som länsstyrelsen behöver bedöma. Skador på fornlämning kan även uppstå i samband med själva pluggningen eller igensättningen av diken, eller som körsador till och från själva området.

Är återvätning tillståndspliktigt enligt kulturmiljölagen?

Återvätning innebär att grundvattennivån höjs i ett område och kan leda till att fornlämningar i området övertäcks av vatten. Återvätning av en miljö som innehåller fornlämningar är därför tillståndspliktigt enligt kulturmiljölagen.⁶ Okända fornlämningar har samma lagskydd som kända. Det är därför angeläget att ta reda på om en fornlämning berörs av ett planerat återvättningsprojekt. Det framgår av kulturmiljölagen att den som avser uppföra en byggnad eller en anläggning eller genomföra ett annat arbetsföretag i god tid, genom att inhämta information från länsstyrelsen, bör ta reda på om någon fornlämning berörs av arbetsföretaget och i så fall snarast samråda med länsstyrelsen.⁷

Arkeologisk utredning

Större markområde

Om det behövs en arkeologisk utredning för att ta reda på om en fornlämning berörs av ett planerat arbetsföretag som innebär att ett större markområde tas i anspråk, ska kostnaden för utredningen betalas av verksamhetsutövaren. Ett sådant arbetsföretag kan t.ex. vara en större

² 2 kap. 1 § KML. Se även *Riksantikvarieämbetets allmänna råd om fornlämningar*. KRFS 2022:3

³ 1 kap. 1 § KML.

⁴ 2 kap. 6 § KML.

⁵ 2 kap. 12 § KML.

⁶ s.2. PM. *Återvätning av områden och tillämpning av 2 kap. 6, 10, 11, 12 och 13 §§ kulturmiljölagen* (1988:950) om ingrepp i fornlämning. Dnr RAÄ-2024-882.

⁷ 2 kap. 10 § KML.

vattenverksamhet.⁸ För att avgöra om ett enskilt återvätningsprojekt är en större vattenverksamhet bör den berörda arealen vara vägledande.⁹ Det är lämpligt att bedöma påverkade arealer över 10 000 m² som större vattenverksamhet i återvätningssammanhang.¹⁰

Mindre markområde

Om den miljö som ska återvätas berör ett markområde mindre än 10 000 m² är inte arbetsföretaget betalningsansvarig för en arkeologisk utredning. I dessa fall kan staten utreda fornlämningsförekomst på egen bekostnad vilket kan ske genom besiktningar eller andra åtgärder.¹¹

Fornlämningsområde

Till en fornlämnning hör ett så stort område på marken, sjö- eller havsbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Detta område benämns fornlämningsområde.¹² Fornlämningsområdet är en del av fornlämningen och har samma skydd som själva lämningen. Fornlämningsområdets utbredning är inte på förhand bestämt utan länsstyrelsen gör en individuell bedömning av utbredningen för varje enskild fornlämnning. Bedömning av fornlämningsområdets utbredning görs i samband med samrådsärenden och tillståndsärenden¹³.

Länsstyrelsens bedömning av fornlämningsområdets utbredning görs med hänsyn till fornlämningens egenskaper och dess kulturhistoriska värde.¹⁴ Fornlämningar som ligger utanför en yta som berörs av ett arbetsföretag kan därför bedömas ha ett fornlämningsområde som är en del av det område som ska återvätas. Till exempel kan lämningar som tillsammans utgör en samlad miljö ges ett gemensamt fornlämningsområde. Topografin som omger fornlämningen kan också ha stor betydelse vid länsstyrelsens bedömning av

⁸ 2 kap. 11 § KML.

⁹ s.3. PM. Återvätning av områden och tillämpning av 2 kap. 6, 10, 11, 12 och 13 §§ kulturmiljölagen (1988:950) om ingrepp i fornlämnning. Dnr RAÄ-2024-882.

¹⁰ Riksantikvarieämbetet 2024. Uppdragsarkeologi. Det uppdragsarkeologiska systemet. Vägledning för tillämpning av kulturmiljölagen s.17.

¹¹ Utredningen sker i dessa fall inom länsstyrelsens utredningsskyldighet, se 23 § Förvaltningslag (2017:900).

¹² 2 kap. 2 § KML.

¹³ 2 kap. Fornlämningsområde. Riksantikvarieämbetets allmänna råd om fornlämningar KRFS 2022:3.

¹⁴ 2 kap. Fornlämningsområde Riksantikvarieämbetets allmänna råd om fornlämningar KRFS 2022:3. Se även Fornlämningsområde Vägledning för tillämpning av 2 kap. 2 § första stycket kulturmiljölagen (1988:950)

fornlämningsområdets utbredning. Det kan handla om naturliga rumsbildande gränser som tydliggör fornlämningsområdet, som ett vattendrag, en höjdrygg eller en åsfot. Spår efter dåtidens markanvändning som åkerhak kan också vara viktiga för länsstyrelsens bedömning av en fornlämnings fornlämningsområde.¹⁵ Det är därför viktigt att arbetsföretag som planerar att återväta ett område även samråder med länsstyrelsen om fornlämningar som ligger i anslutning till den mark som ska återvätas.

Arkeologisk undersökning

Berörs en fornlämning av ett återvätningsprojekt och länsstyrelsen bedömer att den riskerar att ändras eller skadas genom att övertäckas av vatten får länsstyrelsen endast lämna tillstånd till arbetsföretaget om fornlämningen bedöms medföra hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse.¹⁶ Länsstyrelsen behöver med andra ord bedöma vilket intresse som väger tyngst: Att bevara fornlämningen eller att genomföra återvätningsprojektet.

Krav på arkeologisk undersökning

I de fall länsstyrelsen bedömer att återvätningsintresset väger tyngst får länsstyrelsen ställa krav på en arkeologisk undersökning för att dokumentera fornlämningen, ta tillvara fornfynd och förmedla resultaten. Den som utför ett arbetsföretag som berör en fornlämning svarar för kostnaden för den arkeologiska undersökningen.¹⁷

Innan länsstyrelsen prövar en ansökan om att ta bort en fornlämning får den besluta om en arkeologisk förundersökning. En sådan kan vara aktuell för att få till ett tillfredsställande underlag för själva prövningen eller för att bedöma behovet av att just ställa krav på en arkeologisk undersökning. Den som utför arbetsföretaget svarar även för kostnader för den arkeologiska förundersökningen.¹⁸

Antikvarisk bedömning av platser för fornfynd

Ett stort antal fornfynd framkom vid de omfattande torvtäkterna och utdikningarna under 1800- och 1900-talen. Fornfynd är föremål som saknar ägare när de hittas och som påträffas i eller vid en fornlämning och har samband med denna, eller påträffas under andra

¹⁵ s.14. Fornlämningsområde. Vägledning för tillämpning av fornlämningsområde 2 kap. 2 § första stycket kulturmiljölagen (1988:950)

¹⁶ 2 kap. 12§ KML.

¹⁷ 2 kap. 14 § KML.

¹⁸ Under vissa omständigheter behöver inte företagaren svara för kostnaderna för arkeologiska undersökningar eller arkeologiska förundersökningar, vilka dessa är framgår av 2 kap. 14§ KML.

omständigheter och kan antas vara från tiden före 1850.¹⁹ Depåer består av ett eller flera föremål som kan antas ha medvetet lagts ned på platsen. De kan ofta påträffas i våtmarksmiljöer och är att betrakta som fornfynd som utifrån ett antikvarisk-juridiskt perspektiv inte är skyddade som fornlämningar.²⁰

Ett fornfynd kan vara en indikation på att det finns en fornlämning på en plats. För att kunna bedöma om ett fornfynd har ett samband med en fornlämning är det lämpligt att genomföra en arkeologisk utredning. Utredningen bör klargöra om det finns fysiska spår på platsen som tillhör någon av fornlämningstyperna som räknas upp i kulturmiljölagen och om spåren uppfyller övriga rekvisit som lagen fastställer.²¹

¹⁹ 2 kap. 1 § KML

²⁰ s.17. Riksantikvarieämbetet 2021. *Lista med lämningstyper och antikvarisk praxis*. Version 5.0

²¹ 2 kap. 1 § KML